

ДІЯЛЬНІСТЬ АНАРХІСТСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПОДІЛЬСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті зроблено спробу на основі сучасної методології, аналізу праць вітчизняних і зарубіжних учених, залучення архівних джерел та опублікованих документів і матеріалів дослідити питання виникнення та діяльності анархістських організацій у Подільській губернії на початку ХХ ст. Передусім зазначено, що, незважаючи на активізацію наукового інтересу істориків до виникнення анархістського руху в Україні, обрана для дослідження тема поки що не знайшла належного висвітлення в історичній літературі.

На початку розвідки дано загальну характеристику анархізму та визначено основні його напрямки (анархо-комунізм, анархо-синдикалізм, анархо-індивідуалізм). Встановлено, що на Поділлі серед анархістів переважали представники анархо-комуністичного напрямку, які майбутнє суспільство вбачали, як союз вільних общин (комун), об'єднаних спільним договором. З'ясовано, що перші анархістські організації в краї виникли у 1904 р. У роботі проаналізована діяльність Подільсько-Бессарабського селянського союзу анархістів-комуністів та селянських груп анархістів-комуністів у Балтському повіті. Встановлено, що однією із форм революційного насилля, яке використовували у своїй діяльності анархісти, виступав терор. Саме він став невід'ємною складовою боротьби з самодержавством. Серед жертв терору були урядники, пристави, козаки та члени «Союза русского народа». Зазначено, що, починаючи з 1908 р., влада розпочала масштабну боротьбу проти революційних організацій політичних партій Подільської губернії, яка призвела до придушення у 1909 р. селянського анархістського руху.

Ключові слова: анархізм, анархістські організації, Подільська губернія, Подільсько-Бессарабський селянський союз анархістів-комуністів.

Події початку ХХ ст. викликають особливий інтерес у дослідників історії України. Саме в цей період відбулися якісні зміни в суспільно-політичному русі. Проте діяльність регіональних організацій політичних партій залишається ще недостатньо вивченою. До таких маловисвітлених тем належить питання виникнення та діяльності анархістських організацій у Подільській губернії на початку ХХ ст.

Протягом останнього часу з'явилися дослідження, присвячені вивченню історії анархістських організацій в Україні. Серед них помітне місце посідають праці О. Бабицевої [14], В. Волковинського й І. Никонової [16], С. Зеленцова [17], О. Лебенка [22], А. Павка [26], В. Савченка [29] та ін. Серед закордонних науковців, переважно російських, заслуговують на увагу роботи В. Єрмакова [19], В. Кривенького [21], В. Маркіна [23]. Цінною узагальнюючою працею є енциклопедичне видання з історії політичних партій Росії [25]. Ознайомлення з ними дозволяє простежити весь спектр партійного життя Російської імперії, складовою частиною якого був анархістський рух у Подільській губернії.

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб на основі архівних джерел, наукового доробку вчених охарактеризувати діяльність анархістських організацій у Подільському регіоні на початку ХХ ст.

Анархізм (від *anarchia* – безвладдя, стихійність) – соціально-політична течія, що спрямована на звільнення від усіх форм політичної, економічної і духовної влади, заперечення держави як форми організації суспільства та її владного впливу, утвердження досягнення нічим необмеженої свободи людини як своєї мети [24, с.270]. Попри утопічність проголошуваних ідей, анархісти відігравали певну, переважно деструктивну роль у житті країни. Попри це, анархісти, виходячи з своєї теорії свободи особистості, ніколи не були окремою політичною партією, в прямому розумінні цього слова. Тому вести мову про партійну дисципліну й ієрархію в середовищі анархістів можна лише умовно. Вони прагнули зруйнувати експлуататорський лад і його головну зброю – державу, що, на їхнє переконання, пожирала енергію мас [27, с.111].

Водночас із поширенням анархізму в Російській імперії на початку ХХ ст. розпочався процес його диференціації. Це призвело до утворення трьох основних напрямків: анархо-комуністів, анархо-синдикалістів і анархо-індивідуалістів [15, с.218]. Найбільш поширеним серед цих напрямків був анархо-комунізм. Його представники вбачали майбутнє суспільство як союз вільних обцин (комун), об'єднаних спільним договором. Анархісти-комуністи гуртувалися навколо журналів «Хлеб и Воля», «Безначалие» і «Черное знамя», від чого і пішли назви груп «хлібовольці», «безначальці» та «чорнознаменці» [22, с.39].

Другою великою групою були анархісти-синдикалісти. Їх Південноросійська група об'єднувала організації Києва, Одеси, Кривого Рогу та Чернігівської губернії. Своєю практичною діяльністю синдикалісти здійснювали через організацію безпартійних спілок (синдикатів) з метою пропаганди ідей анархізму [26, с.182].

Третя течія – анархісти-індивідуалісти, представлена переважно інтелігенцією. Метою індивідуалістів було суспільство, що гарантувало нічим необмежену свободу окремо взятої особистості. Прихильники цього напрямку активно діяли у Києві та Катеринославі [21, с.217].

Але, незважаючи на різницю у тактичних поглядах щодо побудови бездержавного суспільства, головним засобом досягнення своєї мети анархісти обирали терор і загальний страйк. При цьому терор поступово зайняв провідне місце в тактичній діяльності анархістських груп й організацій [28, с.97]. На їхню думку, тільки масовий терор вів до соціальної революції і ні що так не виховувало революційність як атмосфера вибуху бомб [22, с.247]. Анархістські терористичні акти не були такими гучними як есерівські, але за кількістю жертв вони були вагомішими.

Перші анархістські організації в Російській імперії виникли в 1903 р. у м. Білосток Гродненської та Нижній Чернігівської губерній. На кінець 1903 р. на території імперії діяло 12 анархістських організацій, а на 1905-1907 рр. – 255 у 180 населених пунк-

тах [20, с.60-63]. З початком 1905 р. сформувалося три великих центри анархістського руху в містах Білосток, Катеринослав й Одеса. Дещо менш впливові організації анархістів у цей же період сформувалися у Південно-Західному краї, зокрема в Житомирі, Кам'янець-Подільському, Києві). Організаційна структура анархістських утворень вирізнялася певними особливостями. Серед них переважали порівняно нечисельні групи (від 3-6 до 30 членів). Однак, зустрічалися й великі формування груп з більшою кількістю учасників – від 30 до 150-200 осіб [21, с.212, 213].

За інформацією Подільського губерньського жандармського управління, перші анархістські організації на Поділлі виникли в 1904 р. Тут діяли в основному формування анархістів-комуністів і лише на півдні губернії у м. Балті утворився відділ південноросійської групи анархістів-синдикалістів. Це були переважно нечисельні організації (від 3-6 до 30 членів), які утворилися у мм. Балта, Вінниця, Гайсин, Немирів, Проскурів та інших населених пунктах. Діяли також на території Подільської губернії й великі формування груп анархістів-комуністів [6, арк.154; 7, арк.7-7 зв.].

У середині 1907 р. утворився Подільсько-Бессарабський селянський союз анархістів-комуністів. Свою діяльність він поширив на Вінницю, Кам'янець-Подільський, Одесу, Хотин, а також підтримував зв'язки із закордонними анархістськими організаціями. Структурно цей селянський союз складався з Кам'янець-Подільського і Хотинського осередків. Керівниками Кам'янець-Подільського осередку були міщани З. Кравець, Н. Одлер, Р. Полонська та І. Фурман [1, арк.11].

Члени союзу активно займалися транспортуванням нелегальної анархістської літератури через кордон Російської та Австро-Угорської імперій. Так, в ніч з 7 на 8 травня 1908 р. в районі с. Ісаковець Кам'янецького повіту, при спробі перетину кордону, було затримано човен з політичною контрабандою. При подальшому огляді поліція виявила 935 примірників газети «Буревестник», органу російських анархістів-комуністів за вересень-жовтень 1907 р., 1196 екземплярів додатків до газети «Буревестник», 337 брошур «Інтернаціональний конгрес анархистов в Амстердаме. Н. Рогдаев» видавництва групи «Буревестник» і 7 брошур «Преступление бога» переклад з французької мови [4, арк.22-22 зв.]. Однак, незважаючи на такі провали, анархістам вдавалося провозити свою літературу. Так, протягом 1908 р. у м. Кам'янці-Подільському поліція неодноразово виявляла такі їхні прокламації як «Голод. Небезество. Страх», «Письмо к товарищам», «Крестьяне и рабочие», «Воля Вольная» № 1 за 1908 р. видавництва Подільсько-Бессарабського селянського союзу анархістів-комуністів, які закликали селян і робітників до анархії [12, арк.158].

Із агентурних даних поліції стало відомо, що деякі члени Кам'янець-Подільської групи з метою уникнення арештів весною 1908 р. переїхали до Проскурова. Там вони продовжували діяльність. Так, 19 травня 1908 р. на ім'я власника Проскурівського чавунно-ливарного заводу Ашкиназі надійшов лист з вимогою виділити кошти на користь організації [2, арк.220].

8 грудня 1908 р. поліція розпочала ліквідацію місцевого осередку селянського союзу анархістів-комуністів у Вінниці. В результаті її проведення загинули троє членів цієї групи. Пізніше, 18 грудня заарештували її керівника – Н. Вакулєнка. М. Журавльова, М.-М. Лисянський, сестри Ц. і М. Лисянські та інші члени цієї організації виїхали з Вінниці у невідомому напрямку [3, арк.1, 50, 60-61 зв.]. Під час обшуку в їхніх помешканнях поліція виявила велику кількість нелегальної анархістської літератури, а саме: «Бунтарь», «Феодосий Зубар», «Как мужики остались без начальства», журнал «Буревестник» № 9-11 за 1908 р. та інші прокламації видавництва групи «Буревестник» [5, арк.5, 16-16 зв.].

На початку березня 1909 р. у Кам'янці-Подільському відбулася зустріч представників місцевої та Хотинської груп анархістів-комуністів. На ній вирішили відкрити друкарню у Кам'янці та здійснити три терористичні акти у Вінниці, Кам'янці-Подільському та Хотині. Але ці плани не були здійснені, оскільки в травні 1909 р. у м. Кам'янці-Подільському заарештували керівників місцевої групи анархістів-комуністів, а у жовтні цього ж року – лідерів Хотинської групи [18, с.205]. Таким чином, наприкінці 1909 р. Подільсько-Бесарабський селянський союз анархістів-комуністів припинив своє існування.

У досліджуваній період великого масштабу набула діяльність селянських груп анархістів-комуністів і в Балтському повіті. Їх центром були м-ко Богопіль Подільської, м-ко Ольвіопіль Катеринославської та с. Голта Херсонської губерній. Тут діяла єдина група з автономними комітетами, яка мала постійний зв'язок з м. Одесою (один із найбільших центрів анархізму в Російській імперії). Її членами були С. Зубко-Зубієнко, сім'я Крючкових, С. Резнік, І. Фельдман та ін. Успішна діяльність селянських груп анархістів-комуністів пояснюється згуртованістю їхніх дій, тоді, як жандармські органи цих губерній часто діяли порізно [8, арк.175-175 зв.; 13, арк.114-114 зв.].

Діяльність групи набула загрозливих масштабів для влади. Протягом жовтня – листопада 1907 р. нею було здійснено такі терористичні акти: в м-ку Богополі 3 вбивства і 1 замах на вбивство, 5 підпалів і 2 спроби підпалу; в м-ку Ольвіополі 3 вбивства і 1 отруєння з метою грабежу; в с. Голті 2 вбивства, 3 грабежі, 2 випадки заворушень на революційному ґрунті. Серед вбитих та потерпілих були урядники, пристави, козаки та члени СРН. Також група випускала та розповсюджувала прокламації. Так, 3 листопада 1907 р. в м-ку Богополі було розкидано 11 екземплярів друкованої прокламації «К населению» селянської групи анархістів-комуністів [9, арк.1-1 зв., 5-5 зв., 10; 10, арк.7].

У Балтському повіті група анархістів-комуністів діяла також у с. Підгур'є. До її складу входили Б. Бакшинський, М. Мазуренко, Л. Поліщук, С. Слободян та багато інших. Цією групою вчинено низку терористичних актів, внаслідок яких було здійснено 4 вбивства, а також влаштовані підпали та грабежі [8, арк.175; 10, арк.3, 7]. Саме активна діяльність анархістів-комуністів у

Балтському повіті спонукала Подільського губернатора до листування з Департаментом поліції про запровадження тут військового стану з призначенням тимчасового генерал-губернатора [11, арк.6]. Протягом грудня 1907 р. влада вдалася до проведення репресивних заходів, у результаті яких було заарештовано 73 особи, з них 61 представлено до адміністративної висилки [11, арк.553].

Отже, анархістські організації відіграли важливу роль у суспільно-політичному житті Подільської губернії на початку ХХ ст. Вони залучали трудящі маси до революційної боротьби, що призвело до непевності становища представників органів державної влади, правоохоронців та заможних верств суспільства. Однією із форм революційного насилля, яке використовували у своїй діяльності анархісти, виступав політичний та економічний терор. Саме терор був невід'ємною складовою боротьби з самодержавством, який під час революції 1905–1907 рр. досяг своєї кульмінації. Починаючи з 1908 р., влада розпочала масштабну боротьбу проти революційних організацій політичних партій Подільської губернії, яка призвела до придушення в 1909 р. селянського анархістського руху.

Список використаних джерел і літератури:

1. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 276, оп. 1, спр. 39, 75 арк.
2. Там само, спр. 117, 222 арк.
3. Там само, спр. 129, 75 арк.
4. Там само, спр. 158, 48 арк.
5. Там само, ф. 301, оп. 1, спр. 1251, 228 арк.
6. Там само, спр. 1465, 154 арк.
7. Там само, спр. 1590, 95 арк.
8. Там само, оп. 2, спр. 30, 325 арк.
9. Там само, ф. 442, оп. 857, спр. 501, 42 арк.
10. Там само, спр. 505, 25 арк.
11. Там само, спр. 617, 39 арк.
12. Державний архів Хмельницької області, ф. 281, оп. 1, спр. 8114, 165 арк.
13. Там само, спр. 9229, 133 арк.
14. Бабічева О. Історія анархістського руху в Україні / О. Бабічева // Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Граніт». – Дніпропетровськ. – 2006. – № 6 (50). – Листопад – грудень – С. 27-35.
15. Будницький О. Тероризм в російском освободительном движении: идеология, этика, психология (вторая половина XIX – начало XX века) / О. Будницький. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. – 399 с.
16. Волковинський В. Революційний тероризм в Російській імперії і Україна. (Друга половина XIX – початок ХХ ст.) / В. Волковинський, І. Ніконова. – К. : Старий світ, 2006. – 416 с.
17. Зеленцова З. Програмно-організаційні джерела з історії анархістських груп в Україні (1903–1914 рр.) / З. Зеленцова. // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – Луганськ. – 2011. – № 11 (222). – Ч. 1. – С. 129-135.
18. Йолтуховський Р. Діяльність Кам'янець-Подільського осередку Подільсько-Бессарабського союзу анархістів-комуністів (1907-1909 рр.) / Р. Йолтуховський // Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Хмельниччина в контексті історії України». – Хмельницький, 2012. – С. 203-206.

19. Ермаков В. Анархическое движение в России: история и современность / В. Ермаков. – СПб. : СПб. гос. академия культуры, 1997. – 202 с.
20. Комин В. Анархизм в России. Специальный курс лекций, прочитанный на историческом факультете педагогического института / В. Комин. – Калинин : Калининский гос. пед. ин-т им. М. Калинина, 1969. – 244 с.
21. Кривенький В.В. Анархисты / В.В. Кривенький // Политические партии России: история и современность. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. – С. 210-222.
22. Лебеденко О. Анархізм в Україні (XIX – початок ХХ ст.) / О. Лебеденко. – К. : Інститут історії України НАН України, 1994. – 76 с.
23. Маркин В. От географии к анархизму / В. Маркин. // Труды Комиссии по науч. исследованию П.А. Кропоткина. – М. : Ин-т экономики РАН, 1992. – С. 34-36.
24. Милюков П. Воспоминания / П. Милюков. – М. : Политиздат, 1991. – 528 с.
25. Общественная мысль России XVIII – начала ХХ века : энциклопедия / [ред. кол. В. Журавлев, А. Репников и др.] – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2005. – 604 с.
26. Павко А. Політичні партії, організації в Україні: кінець ХІХ – початок ХХ ст.: зародження, еволюція, діяльність / А. Павко. – К. : Іван Федоров, 1999. – 250 с.
27. Політична історія України ХХ ст. / Ю. Левенець, А. Нагорна, М. Кармазіна. – К. : Генеза, 2002, 2003. – Т. 1: На зламі століть (кінець ХІХ ст. – 1917 р.). – 424 с.
28. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст. Історичні нариси / Д. Архієрейський, О. Бажан, Т. Бикова. – К. : Наук. думка, 2002. – 944 с.
29. Савченко В. Махно / В. Савченко. – Х. : Фолио, 2005. – 220 с.

С. А. Ткач

Деятельность анархистских организаций в Подольской губернии в начале ХХ в.

В статье сделана попытка на основе современной методологии, анализа работ отечественных и зарубежных ученых, привлечения архивных источников и опубликованных документов и материалов исследовать вопросы возникновения и деятельность анархистских организаций в Подольской губернии в начале ХХ в. Прежде всего отмечается, что, несмотря на активизацию научного интереса историков к возникновению анархистского движения в Украине, выбранная для исследования тема пока не нашла должного освещения в исторической литературе.

В начале разведки дана общая характеристика анархизма и определены основные его направления (анархо-коммунизм, анархо-синдикализм, анархо-индивидуализм). Установлено, что на Подолье среди анархистов преобладали представители анархо-коммунистического направления, которые будущее общество видели, как союз свободных общин (коммун), объединенных общим договором. Выяснено, что первые анархистские организации в крае возникли в 1904 году. В работе проанализирована деятельность Подольско-Бессарабского крестьянского союза анархистов-коммунистов и крестьянских групп анархистов-коммунистов в Балтском уезде. Установлено, что одной из форм революционного насилия, которое использовали в своей деятельности анархисты, выступал террор. Именно он стал неотъемлемой составляющей борьбы с самодержавием. Среди жертв террора были чиновники, приставы, казаки и члены «Союза русского народа». Отмечено, что

начиная с 1908 г. Власть начала масштабную борьбу против революционных организаций политических партий Подольской губернии, которая привела к подавлению в 1909 крестьянского анархистского движения.

Ключевые слова: анархизм, анархистские организации, Подольская губерния, Подольско-Бессарабский крестьянский союз анархистов-коммунистов.

Serhiy Tkach

The activities of anarchist organization in Podillia province in the early twenties century

In the paper there has made the attempts (based on modern methodology, analyzing the works of local and foreign scientists, the attraction of archival sources and published documents and materials) to explore the question of origin and activity of anarchist organizations in Podillia province in the early twentieth century. First of all, stated that, despite the intensification of scientific interest to the anarchist movement in Ukraine, the theme chosen for the research so far is adequate lighting in historical literature.

At the beginning of exploration the general characteristics of anarchism and the main directions of its (anarcho-communism, anarcho-syndicalism, anarcho-individualism) are given. It was established that in Podillia among anarchists dominated the anarcho-communist direction that future society saw as the union of free communities (communes), united by a common agreement. It was found that the first anarchist organization in the region occurred in 1904. The paper analyzed the activities of Podilsko-Bessarabian peasant union of anarchist-communists and peasant groups of anarchists-communists in Balta district. It was established that one of the forms of revolutionary violence, which was used in the activities of anarchists was terror. It became an integral part of the struggle against autocracy. Among the victims of terror there were officers, bailiffs, Cossacks and members of the "Union of Russian people". It is noted that since 1908 the authorities launched a massive struggle against the revolutionary organizations of political parties of Podillia province, which led to the suppression in 1909 of the peasant anarchist movement.

Key words: anarchism, anarchist organizations, Podillia, Podilsko-Bessarabian Peasant Union of Anarchists-Communists.

Отримано: 10.12.2015